

PEDOGOGIK MULOQOT

Xusanboyeva Fotima

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

Amaliy psixologiya yo‘nalishi 3- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20064263>

O‘zbek tilida annotatsiya. Ushbu tezisda pedagogik muloqotning psixologik mohiyati, uning ta‘lim jarayonidagi regulativ va rivojlantiruvchi funksiyalari hamda muloqot samaradorligini belgilovchi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir mexanizmlarini izohlash va pedagogik muloqotni optimallashtirish mezonlarini asoslashdir. Metod sifatida nazariy tahlil va konseptual model qurish yondashuvi qo‘llanadi. Ilmiy yangilik muloqotning maqsadga yo‘naltirilgan boshqaruv modeli hamda diagnostik ko‘rsatkichlarini integratsiyalashda namoyon bo‘ladi.

Rus tilida annotatsiya. В тезисе анализируются психологическая сущность педагогического общения, его регулятивные и развивающие функции в образовательном процессе, а также факторы, определяющие эффективность коммуникации. Цель исследования заключается в объяснении механизмов взаимодействия между преподавателем и обучающимся и обосновании критериев оптимизации педагогического общения. Используются теоретический анализ и построение концептуальной модели. Научная новизна проявляется в интеграции целенаправленной управленческой модели общения с системой диагностических показателей.

Ingliz tilida annotatsiya. This thesis examines the psychological nature of pedagogical communication, its regulatory and developmental functions in education, and key determinants of communicative effectiveness. The study aims to explain interaction mechanisms between teacher and student and to justify criteria for optimizing pedagogical communication. The methodology relies on theoretical analysis and conceptual modeling. Scientific novelty is associated with integrating a goal-directed communication management model with a coherent set of diagnostic indicators applicable to educational practice.

Kalit so‘zlar (o‘zbek): pedagogik muloqot; interaktiv o‘zaro ta‘sir; kommunikativ kompetensiya; refleksiya; emotsional intellekt; ta‘lim motivatsiyasi; psixologik iqlim

Ключевые слова (rus): педагогическое общение; интерактивное взаимодействие; коммуникативная компетентность; рефлексия; эмоциональный интеллект; учебная мотивация; психологический климат

Keywords (ingliz): pedagogical communication; interactive interaction; communicative competence; reflection; emotional intelligence; learning motivation; classroom climate

Pedagogik muloqot ta‘lim tizimida faqat axborot uzatish vositasi sifatida emas, balki shaxslararo o‘zaro ta‘sirni boshqaradigan psixologik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Uning markazida o‘qituvchi va talabaning hamkorlikka yo‘naltirilgan faoliyati turadi: bu faoliyat maqsadni aniqlashtirish, mazmuni anglatish, baholash mezonlarini kelishish va natijani birgalikda refleksiv tahlil qilish jarayonlari orqali shakllanadi. Shuning uchun pedagogik muloqotni tushuntirishda kommunikativ (ma‘no va axborotni uzatish), interaktiv (hamkorlikni tashkil etish), perseptiv (bir-birini idrok etish va tushunish) komponentlarning birligi asosiy metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi [3]. Mazkur birlik buzilganda, ya‘ni o‘qituvchi faqat

ma’ruza qilishga, talaba esa faqat qabul qilishga reduksiya qilinganda, o’quv jarayonidagi subyektlilik pasayadi va ta’lim motivatsiyasining ichki manbalari susayadi. Demak, pedagogik muloqotning samaradorligi didaktik mazmun bilan bir qatorda, psixologik sharoitlar va munosabatlar dinamikasiga ham bevosita bog’liq.

Psixologik nuqtai nazardan pedagogik muloqot maqsadga yo’naltirilgan boshqaruv tizimi sifatida ko’rilishi mumkin. Bunday yondashuvda o’qituvchi ta’lim vazifasini qo’yadi, auditoriya holatini (tayyorgarlik, qiziqish, emotsional fon) diagnostika qiladi, mos kommunikativ strategiyani tanlaydi va jarayon davomida doimiy qayta aloqaga tayangan holda o’z ta’sirini moslashtiradi. Vygotskiy ta’kidlaganidek, ta’limning rivojlantiruvchi effekti ko’pincha ijtimoiy muloqotda vositalangan faoliyat orqali yuzaga chiqadi, yaqin rivojlanish zonasi esa aynan hamkorlik va yo’naltirilgan yordamning sifatiga bog’liq [4]. Shundan kelib chiqib, pedagogik muloqotning ilmiy tahlili o’qituvchi nutqi, uning emotsional-ekspressiv vositalari, savol-javoblar tizimi, baholash uslubi, shuningdek, talabalar tashabbusini qo’llab-quvvatlash mexanizmlarini ham qamrab olishi lozim. Bu jarayonda “tushuntirish” va “tushunish” o’rtasidagi masofa qisqargani sari, talabaning o’quv faoliyati avtonomlashadi.

Pedagogik muloqotning muhim mezonlaridan biri ishonchli psixologik iqlimni yaratishdir. Iqlimni “yaxshi kayfiyat” bilan cheklash ilmiy jihatdan tor talqindir; iqlim bu me’yorlar, kutilmalar, adolatli baholash tajribasi, xatoga munosabat va o’z fikrini bildirish xavfsizligi kabi omillarning yig’indisidir. Rogersning shaxsga yo’naltirilgan yondashuvda qabul qilish, empatiya va kongruentlik o’quvchi ichki resurslarini faollashtiradigan shartlar sifatida izohlanadi [5]. Ushbu shartlar pedagogik muloqotda o’qituvchining tinglash madaniyati, talaba javobiga munosabatning hurmatga asoslanganligi, tanqidning shaxsga emas, faoliyat natijasiga qaratilishi, hamda muloqotning ikki yo’nalishli bo’lishi bilan operatsionallashadi. Bu yerda empatiya “yoqimlilik” emas, balki talabaning kognitiv qiyinchiliklarini va emotsional holatini aniq ajratib, mos pedagogik yordam ko’rsatish qobiliyati sifatida tushuniladi.

Samarali pedagogik muloqotning yana bir tayanchi kommunikativ kompetensiyadir. U faqat nutq ravonligi yoki adabiy til me’yorlarini bilish bilan tugamaydi; kompetensiya tarkibida pragmatik moslashuv, auditoriya xususiyatini hisobga olish, konfliktni konstruktiv boshqarish, shuningdek, neverbal signallarni to’g’ri talqin qilish ko’nikmalari mujassam. Leontev muloqotning faoliyatga daxldorligini ochib, maqsad, motiv va operatsiyalar mosligi buzilganda muloqot “shovqin”ga aylanishini ko’rsatadi [2]. Ta’lim amaliyotida bunday nomoslik ko’pincha o’qituvchining nazoratga ortiqcha tayanishi, talaba tashabbusini cheklashi, yoki baholash mezonlarini noaniq qoldirishi bilan namoyon bo’ladi. Natijada talaba vazifani mazmunan tushunmasdan, faqat talabni bajarishga yo’naltiriladi; bu esa chuqur o’zlashtirishni emas, yuzaki reproduktivlikni kuchaytiradi.

Pedagogik muloqotda emotsional intellekt alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ta’lim jarayonida emotsiyalar motivatsiya, diqqat, xotira va irodaviy boshqaruv bilan uzviy bog’langan. O’qituvchi o’z emotsiyalarini boshqara olmasa, auditoriyada xavotir yoki befarqlik kuchayadi; aksincha, emotsional barqarorlik va ijobiy qo’llab-quvvatlovchi ohang murakkab kognitiv vazifalarni ham bajarishga rag’bat uyg’otadi. Goleman konsepsiyasida emotsional o’zini anglash va o’zini boshqarish, shuningdek, ijtimoiy sezgirlik muloqot samaradorligining psixologik resurslari sifatida qaraladi [6]. Buni pedagogik muloqotga ko’chirganimizda, o’qituvchi o’z nutq tempini, intonatsiyasini, tana tilini auditoriya holatiga moslashtira olishi, salbiy baholovchi iboralardan qochishi, vaziyatni keskinlashtirmasdan turib talabchanlikni

saqlashi zarur bo‘ladi. Bu talabchanlik “jazolash” bilan emas, aniq mezon, izchil qayta aloqa va o‘shiga yo‘naltirilgan tavsiyalar bilan ta‘minlanganda ijobiy natija beradi.

Pedagogik muloqotning diagnostik jihatini konseptual jihatdan uch qatlamda asoslash mumkin: motivatsion, kognitiv va ijtimoiy-psixologik qatlam. Motivatsion qatlam talabning o‘qishga ichki qiziqishi, maqsadni qabul qilishi va o‘z kuchiga ishonchini qamrab oladi; bu yerda o‘qituvchi muloqotining vazifasi ma‘no berish va o‘quv vazifasini shaxsiy ahamiyat bilan bog‘lashdan iborat. Kognitiv qatlamda tushuntirishning aniqligi, mantiqiy tuzilma, savollar tizimi va muammoli vaziyat yaratish orqali fikrlashni faollashtirish mezonlari ajratiladi. Ijtimoiy-psixologik qatlam esa adolatli munosabat, guruhdagi hamkorlik normalari, ijtimoiy taqqoslashning konstruktiv boshqarilishi va nizolarni oldini olish ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu uch qatlam integratsiyasi pedagogik muloqot samaradorligini baholashda biryoqlamalilikning oldini oladi, chunki faqat “nutq chiroyliligi” yoki faqat “intizom” mezoniga tayanish ta‘limning rivojlantiruvchi vazifasini cheklaydi.

O‘zbekiston ta‘lim amaliyotida pedagogik muloqotning dolzarb muammolaridan biri baholash kommunikatsiyasining sifatidir. Baholash ko‘pincha yakuniy ball bilan cheklanib, jarayoniy qayta aloqa yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaydi. Holbuki, pedagogik muloqotda qayta aloqa talabning xatosini jazolash uchun emas, o‘qish strategiyasini tuzatish va o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun xizmat qilishi kerak. Avloniy ta‘lim-tarbiyada muallimning muomala madaniyati va shaxsiy namunasi tarbiyaviy kuchga egaligini ta‘kidlab, so‘z va amal birligi tarbiya ta‘sirchanligini belgilashini ko‘rsatadi [1]. Zamonaviy talqinda bu birlik baholashda ham ko‘rinadi: o‘qituvchi adolat va shaffoflikni namoyon qilsa, talaba me‘yorlarni ichkilashtiradi; aks holda baholash “tashqi bosim” sifatida qabul qilinib, o‘quv motivatsiyasi instrumental tus oladi.

Pedagogik muloqotni optimallashtirish uchun “muloqotning maqsadga yo‘naltirilgan boshqaruv modeli”ni taklif etish mumkin. Mazkur modelda birinchi bosqich diagnostik yo‘naltirish bo‘lib, o‘qituvchi auditoriyaning bilim darajasi, qiziqishi va emotsional holatini tezkor indikatorlar orqali aniqlaydi; ikkinchi bosqich mazmunni hamkorlikda qurish bo‘lib, savol-javob, muammoli vazifa va kichik guruhli muhokamalar orqali ma‘no birgalikda ishlab chiqiladi; uchinchi bosqich reflektiv yakun bo‘lib, o‘rganilgan material bo‘yicha talabning o‘zini baholashi, xatolarini tahlil qilishi va keyingi qadamni belgilashi ta‘minlanadi. Modelning yangiligi shundaki, u muloqotni “uslub” sifatida emas, o‘zgaruvchan vaziyatga moslanadigan boshqaruv sikli sifatida ko‘radi, bunda qayta aloqa markaziy bo‘g‘in vazifasini bajaradi. Qayta aloqaning sifat ko‘rsatkichlari sifatida aniqlik, vaqtida berilish, rivojlantiruvchi yo‘nalish, shaxsga emas, faoliyatga qaratilganlik va talabning javob qaytarish imkoniyati kiritiladi.

Xulosa. Pedagogik muloqot ta‘lim jarayonining markaziy psixologik mexanizmi bo‘lib, uning samaradorligi kommunikativ, interaktiv va perseptiv komponentlar uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, muloqotning boshqaruv sikli sifatida tashkil etilishi, ishonchli psixologik iqlimni ta‘minlash, kommunikativ kompetensiya va emotsional intellekt resurslaridan ongli foydalanish ta‘lim motivatsiyasi hamda kognitiv faollikni kuchaytiradi. Taklif etilgan model diagnostika, hamkorlikda mazmun qurish va reflektiv yakun bosqichlari orqali muloqotni optimallashtirishga xizmat qiladi hamda amaliyotda baholash kommunikatsiyasini rivojlantiruvchi qayta aloqaga aylantirish zarurligini asoslaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, O'qituvchi, 1992. 224 b.
2. Leontev, A. A. Psixologiya obshcheniya. Moskva, Smysl, 1997. 365 s.
3. Andreeva, G. M. Sotsialnaya psixologiya. Moskva, Aspekt Press, 2014. 363 s.
4. Vygotskiy, L. S. Myshlenie i rech. Moskva, Labirint, 1999. 352 s.
5. Rogers, C. R. Freedom to Learn. Columbus, Charles E. Merrill Publishing Company, 1969. 358 p.
6. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York, Bantam Books, 1995. 352 p.